

ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА В ПОТОКЕ ИСТОРИИ

*Омирзак, А., Келинбердиева, Ы.С.,
Шалгимбеков, А.Б.*

*Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
«Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға
арналған мектеп-интернаты» КММ, Қазақстан*

Ө.М. СҰЛТАНҒАЗИН – ҚАЙТАЛАНБАС ТҰЛҒА

Түйін

Мақалада Ө.М. Сұлтанғазиннің Қазақстанның ғылым саласындағы алатын орны, Қазақ ғарыш зерттеу саласындағы еңбектері, ұлы ғұламаның өмірбаяны мен ұрпақтары туралы зерттелген мәлімет берілді.

Кілт сөздер: Ө.М. Сұлтанғазин, ғалым, ғарыш, ірі тұлға, қоғам қайраткері.

Елімізде ғылымның өркендеуіне үлес қосқан, тіпті кейбір салаларының негізін қалаған ғалымдар аз емес. Алайда олардың барлығы ғылымдағы жаңалығымен дүниежүзіне машһүр болған деп айта алмасак керек. «Дүниедегінің бәрі өткінші, бәрі де тозады, тек білім мен ғылым бәрінен де озады» немістің атақты ойшылы Себастьян Брандтың айтқаны қазақтың біртуар азаматы физика-математика ғылымдарының докторы, профессоры, Қазақстан ұлттық ғылым академиясының академигі Өмірзақ Сұлтанғазин Махмұтұлының да өмірлік ұстанымы болды.

Қазіргі таңда осы бір қанатты сөзге басқа емес дәл Өмірзақ Махмұтұлының өз өмірі де дәлел болғандай. Ғалымның фәниге ауысқанына 13 жылдай уақыт өтсе де, өшпес ізі, жазған ғылыми еңбектері, ашқан жаңалықтары халқымыздың күнделікті өмірімен жасарып келеді және ғалымның аты да, хаты да өлген жоқ. Айтулы ғалым туыстарының арасында, ғылымда және қоғамда мәңгі ұмытылмас ерекшелігімен насихаттала береді.

Рухани қазынамызды бойымызға жинап, оны жас ұрпақтарға жеткізуде мұндай игі істердің орны ерекше. Өмірзақ Сұлтанғазин – Қаныш Сәтбаев сияқты ерекше құбылыс. Ол қазақ ғылымын әлемдік деңгейде танытқан ғалым. Шетелдік ғалымдар оны әлем саңлағы деп мойындаған. Әлемдік деңгейде математика саласында дәріс оқыған. Жапонияда оны үлкен ғылыми істер бастамасы деп атаса, Франция елі мәңгі ізденістер дегенге теңеген. Бүгінде біз ғарыштық жетістіктер арқылы ауа райын болжау сияқты мүмкіндіктерге жетіп отырмыз. Ал оның бәрін дамытып, бүгінге жеткізген әрине, қолданбалы математика ғылымының негізін салған, Ғарыш институтын ашқан – Сұлтанғазин Өмірзақ Махмұтұлы [1].

Сұлтанғазин Өмірзақ Махмұтұлы 1936 жылы 4 қазанда Қостанай облысы, Урицкий ауданының Қараоба ауылында дүниеге келген, аты әлемге әйгілі ғалым, академик, ұлы тұлғалардың бірі, біздің жерлесіміз. «Көп наданның ішінде бір ғалым отырса, көп соқырдың арасында бір жарық шам жанып тұрғандай болады» демекші, жерлесіміз жай ғана ауыл мектебінде білім алса да, осы ауылдағы тай-құлындай тебісіп бірге өскен жігіт-қыздарымен бірге сонау әсем қала Алматыдан бірақ шығып, С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің физика-математика факультетіне түседі. Ол университет қабырғасында «Массасы айнымалы нүктенің механикасымен» шұғылданды. ҚазССР ҒА-ның академигі Қ.П. Персидский мен профессор В.А. Сапаның жетекшілік етіумен «Массасы айнымалы нүктенің салыстырмалы қозғалысындағы екі есеп» тақырыбымен диплом жұмысын орындап, оны математика мен механика жөніндегі республикалық ІІ конференцияда баяндап, баспадан шығарды. Ол жараталыстану мен техниканың барлық салаларына терең таралған және теориялық физиканың жетістіктерінің негізінде қарыштап дамып, бұл замандағы ғылымның

алдыңғы қатарында тұрған – сәуленің тасымалдану теориясын зерттеуді жалғастырды [2]. Жалпы алғанда, сәуленің тасымалдану теңдеуі кинетикалық теңдеулер қатарына жататын математикалық физикадағы оқшау класс құрайтын көп өлшемді интеграл- дифференциалдық теңдеулердің бірі. Бұлардың шешуін табу үшін әртүрлі әдістер қолданыла бастаған кез болатын. Ядролық реакторларды физикалық жобалаудың негізі болып табылатын нейтрондардың тасымалдану есебіне ұтымды әдістер табуға атом энергетикасының қарқындап дамуы ынталандырды. Сфералық гармоника әдісі кинетикалық теңдеулердің шешуін табуға арналған ұтымды әдістердің бірі. Бұл әдіс нейтрондық физика мен атмосфералық оптика есептерін шешуге кең қолданылатын болғандықтан, сфералық гармоника әдісінен туындайтын дифференциалдық теңдеулердің шешуінің сапалық қасиеттері мен жинақталатындығын зерттеу қажет болды. Сфералық гармоника әдісін жете зерттеуге аттары әлемге әйгілі ғалымдар С. Чандерасекар, Р. Маршак, Дж. Марк, Г. Бете, Л. Гонкс, Г. Гурвитц, Б. Девион, В.С. Владимиров, Г.И. Марчук, Ө.М. Сұлтанғазин, В.В. Смелов т.б. қатынасты [1]. Бұл әдісті кинетикалық толық теңдеуге негіздеу нәтижелері Ө.М. Сұлтанғазинның еңбектерінде берілген. Бұнда кезкелген жуықтаудағы сфералық гармоника әдісінің теңдеулер жүйесі үшін энергетикалық бағалау арқылы бастапқы және шеткі есептердің жалғы жалпылама шешуінің бар екендігі дәлелденген. Одан әрі сфералық гармоника әдісінің теңдеулер жүйесі үшін бастапқы және шеткі есептердің шешуінің оған сәйкес келетін бейстанционарлық сәуленің тасымалдану теңдеуінің шешуіне жинақталатындығы дәлелденген. Сұлтанғазин Ө.М. «Сәуленің тасымалдану теориясына қосқан бағалы үлесінің бірі – сфералық гармоника әдісінің теңдеулер жүйесі үшін ыдырату әдісін қолданып және оны негіздеуі». Ө.М. Сұлтанғазинның ғылыми және педагогтік қызметі жалғыз Қазақстанда емес, шет елдерде де кең таралып танылды.

Халықаралық ынтымақтасу жоспары бойынша Ө.М. Сұлтанғазин дифференциалдық теңдеулерді ғылыми-зерттеу жұмысына қатысып, 1978 ж. (қараша), 1979 ж.(ақпан) АҚШ-тың Стенфорд пен Мериленд университеттерінде болды. Бұнымен қоса, «Сфералық гармоника әдісінен туындайтын Фридрихс бойынша симметриялы гиперболдық жүйелер» тақырыбында лекциялар оқыды [2].

Академик Ж. Лионстің шақыруымен Францияға барып, ғылыми жұмысты Париждің автоматика мен кибернетика институтында жасап, де Франц колледжінде сызықты емес Больцман теңдеуін математикалық проблемаларын лекциялар оқумен ұштастырды.

Ол Варшавада Банах атындағы Халықаралық математикалық мектепте лекция оқып, Прага, Донецк қалаларында өткен «Математикалық физика есептеріне функционалдық әдістерді және функция теориясының әдістерін қолдану» Халықаралық симпозиумдерінде, Аахен (ФРГ) мен Нагояда (Жапония) өткен Газ динамикасы жөніндегі, Фигуера де-Фожда (Португалия) өткен сұйық динамикасы жөніндегі, Халықаралық конференцияларда, Киото (Жапония) мен Цюрихта (Швецария) болған Математика конгрестерінде, Дублинде (Ирландия) өткен есептеу және қолданбалы математикадан XIII Халықаралық конгресте, Варнада (Болгария) болған IV Ұлттық механика конгресінде, Алматыда өткен симпозиумд, Тегеранда (Иран) Қолданбалы анализ конференциясында т.б. баяндамалар жасады. Ө.М. Сұлтанғазин әртүрлі халықаралық форумдарда бірнеше рет баяндама жасады. Ұзақ уақыт Карлов университетінде, Париж университетінде, Банаха атындағы Халықаралық математика мектебінде, АҚШ-тың Стэнфорд және Мэриленд университеттерінде, Жапонияның Киото университетінде лекция оқыды, мұның өзі ғылымның осы бағытындағы елеулі үлесін әлемдік ғылыми жұртшылықтың мойындағанын көрсетеді [3].

Өңіріміздің мақтан тұтар ұлдарының бірі, атақты ғалым, кезінді елімізде ғана емес, бүкіл Одақта саусақпен санарлықтай математиктердің бірі – Сұлтанғазин Өмірзақ. Қоғамның алтын дінгегі білім мен ғылым десек, осы екі салаға бүкіл саналы ғұмырын арнаған, төрткүл дүние математиктері ғұлама деп бағалаған, қозғалмалы сәулелену теориясы саласы бойынша Қазақ еліндегі ғылыми мектептің негізін салған, ядролық реакторларды есептеу практикасында, атмосфералық оптиканың, қашықтықтан зондтауды алғаш рет ел көлемінде қолданысқа енгізген, ғарыштық мониторинг, ғарыштық материалтану және ғарыштық-зымыран

кешендерін пайдалану саласында жаңа ғылыми бағыттардың жобасын жасаған академик Өмірзақ Махмұтұлы Сұлтанғазин еді. Қазақ ғылымына өлшеусіз үлес қосқан Өмірзақ Махмұтұлының есімі физика-математика саласындағы сирек әрі маңызды зерттеулермен тығыз байланысты. Әсіресе, Қазақстанның ғарыш саласына қатысты ілгерінді зерттеулері еліміз ғана емес, посткеңестік елдер мен алыс-жақын шетелдерде жоғары бағаланғаны белгілі. Өмірзақ Махмұтұлының ғылыми жетекшілігімен 6 докторлық және 25 кандидаттық диссертация қорғалып, екі жүзден астам ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалалары, монографиялары мен оқулықтары бүгінде еліміздің жоғары оқу орындары студенттері үшін құнды еңбектер болып табылады [3]. Парасат, Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен, медальдармен, 2 мәрте Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталған. Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтан кейінгі Ұлттық академияны басқарғандардың ішіндегі талантымен танылған, ұйымдастырушылық қабілетімен көрінген мықты адам осы - Өмірзақ Махмұтұлы еді. Ө.М. Сұлтанғазин ғылымды демократиялық жолмен басқару мәселелеріне күрделі үлес қосып, Ғылым академиясының Жарғысына нақтылы түзетулер енгізіп, онда:

- Ғылым академиның толық мүшелерін, корреспондент мүшелерін және ғылыми қызметкерлерін біріктіреді;

- Жалпы жиналыс жұмысына ғылыми мекемелердің сайланған өкілдері шешуші дауыс құқығымен қатынасады;

- Корреспондент мүшелерінің құқығы кеңейтіліп, оларға шешуші дауыспен, Жалпы жиналыстың академияға толық мүше сайлауынан басқа, барлық мәселелерді талқылауға мүмкіндік берілді;

- Академия жұмысының қызметін қайта құрудың негізгі бағыттары бойынша Төреалқада комиссиялар құрылды;

- Төреалқаның, бөлімнің және институттардың арақатынасын қозғайтын академия ішіндегі ескі сатыланған байланыстар қайта қаралды;

- Төреалқа аппаратын аттестацилау жүргізіліп, оның құрылымы анықталды.

Сұлтанғазин Ө.М.ның айрықша қамқорға алған нәрсесі сапалы кәсіпқой даярлығы бар дарынды жастарды ғылым айналасына кең тартуды қамтитын «Кадр» бағдарламасы. Осы мақсатпен академия басшылары жас ғалымдармен, ғылым докторларымен, лаборатория меңгерушілерімен, кәсіподақ белсенділері және бөлімдердің ғалымдарымен бірнеше дүркін кездесулер өткізді.

Байсалды, парасатты, айтқан сөзінде тұратын, таза, кескін-келбеті, жүріс-тұрысы бөлек, жалпақтау мен жалтақтаудан ада азамат еді. Ол өте ізденімпаз, оқуды жалықпайтын үздік болды. Жастайынан зерек, оқуға ынталы өскен ол 50 жасында ағылшын тілін меңгеріп, шетелде отандық ғылымның деңгейін көтерді. Оқытушылық, ұстаздық жолында да үлгі аларлық ісі көп. Ешқашан қағазға қарап дәріс оқуды білмейтін ол еш қиындықтан қорықпады, төзімді болды. Міне, нәтижесі жеміс беріп отыр. Сұлтанғазин Ө.М.ның физика-математикаға сүйіспеншілігі, тапқырлығы және білімге деген құштарлығы акедемикті зерттеуге мені итермеледі. Оны зерттеу барысында Өмірзақ атамыздың алғаш оқыған мектебіне, яғни Сарыкөл ауданы, Қараоба ауылына сапар шеккен болатынмын. Онымен қоса Сарыкөл ауданында Сұлтанғазин атында мектеп бар, ол білім ошағы да назарға алынды.

Қазіргі таңда өз өңірінде орналасқан Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетіне және «Ұлттық ғарыштық зерттеулер мен технологиялар орталығы» АҚ Ғарыштық зерттеулер институтына оның негізін салған адам, академик, Қазақстан Республикасының ғарыш саласын дамыту мен нығайтуға зор үлес қосқан ғалым Өмірзақ Сұлтанғазиннің есімі берілді.

Сұлтанғазин Ө.М. – ірі тұлға, жан-жақты ғалым, дарынды педагог, ғылымды ұйымдастырушы және қоғам қайраткері. Математиктің ғылымға сіңірген өшпес мұрасын дәріптеп, айтып, жалғастырып отыру – біздің міндетіміз. Өмірзақ Махмұтұлы Сұлтанғазин аты әлемге әйгілі тұлғалардың бірі. Ол ғылым мұхитындағы бағдар көрсетуші, бағытты айқындаушы шынайы шамшырақ.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жақсанов, О. Қайталанбас тұлғалар: эсселер, портреттер. – Қостанай: Шапақ, 2009. – 316 б.
- 2 Ө.М. Сұлтанғазин: Қазақстан ғалымдарының биобиблиографиясына материалдар / [жауапты ред. С.Н. Харин; құраст. А. Сақабеков және т. б.] – Алматы: Ғылым, 1996. – 118 б.
- 3 Ө.М. Сұлтанғазин атындағы ғарыштық зерттеулер институты туралы фильмнің көрсетілімі [Электрондық ресурс]. Қолдану режимі: <https://kazcosmos.gov.kz/kk/news/om-sultangazin-atyndagy-garyshtyk-zertteuler-instituty-turaly-filmnin-korsetilimi>.

Материал редакцияға түсті: 20.02.2019

ОМИРЗАК, А., КЕЛИНБЕРДИЕВА, Ы.С., ШАЛГИМБЕКОВ, А.Б. У.М. СУЛТАНГАЗИН – УНИКАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ

Статья посвящена роли У.М. Султангазина в науке о Казахстане, трудам казахского ученого в области космических исследований, биографии и потомкам великого ученого.

Ключевые слова: У.М. Султангазин, ученый, космос, большая личность, общественный деятель.

OMIRZAK, A., KELINBERDIEVA, Y.S., SHALGYMBEKOV, A.B. U.M. SULTANGAZIN IS A UNIQUE PERSONALITY

The article is about the role of U.M. Sultangazin in the science of Kazakhstan, the works of the Kazakh scientist in the field of space research, biography and descendants of the great scientist were studied.

Key words: U.M. Sultangazin, scientist, space, big personality, public figure.

Ы. АЛТЫНСАРИН – ХАЛЫҚ МАҚСАТЫ ҮШІН ҚУАТЫН АЯМАҒАН ҰСТАЗ

Омарова, А., Келинбердиева, Ы.С., Шалгимбеков, А.Б.

*Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
«Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға
арналған мектеп-интернаты» КММ, Қазақстан*

Түйін

Мақалада Ы. Алтынсарин – нағыз халықшыл жазушы, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жаршысы туралы зерттелген мәлімет берілді.

Кілт сөздер: Ы. Алтынсарин, ұстаз, ірі тұлға, қоғам қайраткері, мектеп.

Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған мектеп-интернатының тарихына көз салсақ: Ы. Алтынсаринның 3-томдық шығармаларының 2-томының 209 бетінде: «Из существующих в области пяти училищ русско-киргизская школа Николаевского (Қостанай қ.) у. находилась в городе Троицке (Оренбургской губернии) в наемной квартире. В отчетном же году она переведена в поселение, учрежденное в центре уезда на Кустанай, и помещена в здании, построенном собственно для школы, причем последняя, с разрешения начальства, наименована Кустанайской»; из отчета «О состоянии народного образования в Тургайской области за 1884 год» [1].

Сонымен Қазақстанның Ресейге қосылғаннан кейін қазақ даласын басқару үшін дәрежелі басқарма – төрешілер қажет туғызды. Сол себептен қазақтарға арналған мектептер ашыла басталды. Сондайлар бірі ең алғаш ұсынылған белгілі педагог, шығыс зерттеушісі – В.В. Григорьевтің орыс-қазақ мектебінің жобасы болды. Ол алғашқы мектеп 1861 жылы Троицк қ. ашылды. Осылайша, Қазақстанда бастауыш орыс-қазақ мектептері ашылуына